

MOLNÁR Gusztáv

A modernitás csapdája, avagy a termékeny és a terméketlen káosz

John Gray, a posztliberalizmus angol teoretikusa, akinek a neve az elmúlt években a hobbesi Leviatán új – pozitív előjelű – értelmezése és a felvilágosodás kritikája révén vált ismertté, a budapesti Közép-európai Egyetemen október közepén megrendezett konferencián tartott előadásában kifejtette, hogy a globalizációról szóló konvencionális eszmecsere kimerült és tárgytalanná vált. Ennek az az oka, hogy mind a kritikusai, mind pedig a hívei természetes adottságnak tekintették két dolgot: a fejlődés és a béke magától értetődő folytonosságát. Különösen a globalizmus antikapitalista kritikussai voltak és vannak még ma is meggyőződve arról, hogy egy szilárd és erőteljes világrenddel állnak szemben.

A gondolkodó globalisták már valamivel óvatosabbak. Soros György vagy Ernesto Zedillo volt mexikói elnök például az említett konferencián kifejtették, hogy a tőke szabad áramlásán alapuló globális folyamatok nem visszafordíthatatlanok, az ún. nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi intézmények komoly reformra szorulnak. De az nyilván meg sem fordult a fejükben, hogy az az alig egy évtizedes múltira visszatekintő nemzetközi rezsim, amelyet ők a reformglobalizmus formájában szeretnének a 21. századra átmenteni, tulajdonképpen nem más, mint globális voluntarizmus, amely nem lebecsülendő erőt képvisel ugyan, de a jelek szerint nincs abban a helyzetben, hogy a tényleges világfolyamatokat korábban tartsa.

A reformglobalizmus úgy viszonyul a globalizmushoz, mint tényleges hatalmi rendszerhez, mint a reformkommunizmus a reális szocializmushoz. Ugyanannak a voluntarizmusnak a rokonszenvesebb, ám erőteljesebb, az összeomlást közvetlenül megelőző formája. Hazaz az analógia tartható, akkor ez némi reményre jogosít: a túlzásba vitt voluntarizmus, mint amilyen a kommunizmus is volt, természetesen káoszhoz, az adott struktúra összeomlásához vezet, ami után mindig a termékeny káosz, vagyis az új struktúrák kialakulásának korszaka következik.

A bökkenő az, hogy a kommunizmus nem önmagától destruktálódott és vált inaktívá, hanem a természete szerint kaotikus szabadságot jogrenddé, a hasonló természetű piacot pedig gazdasági renddé szervező nyugati civilizációval való ütközése, kollíziója révén. Ez azt az illúziót keltette a nyugati civilizáció legaktívabb és legexpanzívabb képviselőiben, hogy ők valamilyen globális rend letéteményesei, amely most már minden akadály nélkül egyetemesen megvalósulhat. Minden csak akarat és eltökéltség kérdése.

*

John Gray említett előadásában felhívja a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni a viszonylag rövid ideje létező globális gazdasági-pénzügyi rendszer és a globalizmus mint a világméretű iparosodás és modernizáció körülbelül másfél évszázada tartó folyamata között. Az előbbi működése bármikor megbénulhat, az utóbbi viszont a 19. század második felében elkezdődött technológiai forradalom által kiváltott, elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan folyamat, amelynek csak az erőforrások esetleges kimerülése és a környezet visszavonhatatlan károsodása szabhat határt, és amely az emberiség fejlődésének egyik alapvető aspektusa. Ám hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy ez a sohasem látott arányú fejlődés hatalmas megrázkódásokkal, konfliktusokkal, világháborúkkal, szétlínizmussal, náciizmussal, maoizmussal járt együtt, és hogy ez minden bizonytalanság és kétség mellett sem kevésbé veszedelmes és kétarcú 21. században is.

Gray a 21. századi globális modernizáció négy olyan aspektusára hívja fel a figyelmet, amelyekkel valamilyen módon meg kell birkóznia az emberiségnek.

1. Az új technológiák elterjedése és az aszimmetrikus hadviselés megnövekedett valószínűsége. Szeptember 11-e a mindennapi élet technológiáinak és a halál tudatos vállalásának a kombinációjából született. A biológiai fegyverek bevetése azonban jól mutatja, hogy a nem állami szinten folyó aszimmetrikus hadviselés, az új technológiák mindennapivá válása sokkal szélesebb körű lehet.

2. A világméretű iparosodás megállíthatatlannak tűnő folyamata a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló erőforrások kimerüléséhez vezethet. A fejlett világ gazdasága az olcsó energiaforrások meglétére alapul, mert az új, alternatív energiaforrások belátható időn belül nem fogják tudni helyettesíteni őket. Szaúd-Arábia lakossága például egyetlen évtized alatt 20 millióról 30 millióra emelkedett, és a fiatalok munkaképes lakosság 20-40%-ának nincs munkája. Ennek a malthuszi logikának az érvényesülése oda vezetett, hogy az Arab-félsziget stratégiai legfontosabb és leggazdagabb országában a nyolcvanas évek óta az egy főre eső nemzeti jövedelem 2/3-ával csökkent. Ez a Perzsa-öböl térségének valamennyi

mesterségesen létrehozott posztkolonialista államalakulatát olyan óriási nyomásnak teszi ki, amelynek nem sokáig tud ellenállni.

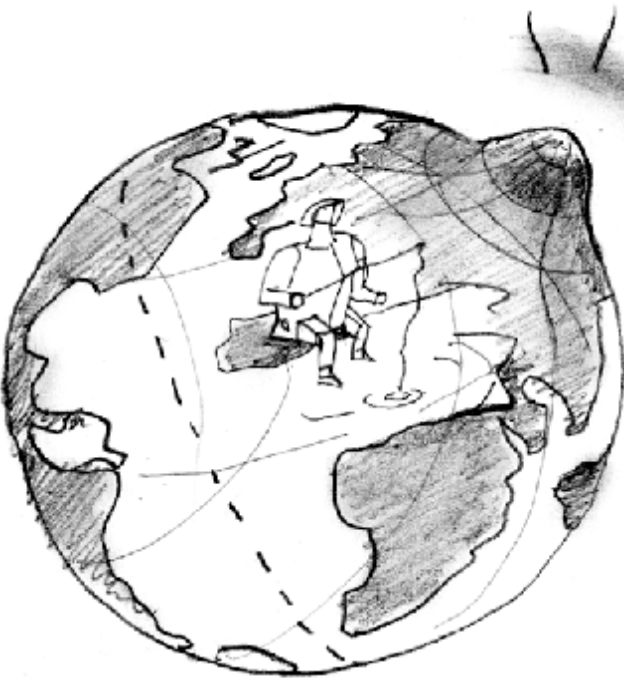
3. Az államhatalom általános meggyengülésére Afrika, Latin-Amerika, a Balkán, a Kaukázus, a Közel-Kelet, Dél-Ázsia számos országából hozhatunk példákat. Gyenge, szétmálló, összeomló, csődbemenő államok sora mutatja az államépítés kudarcát és csődjét a világ legkülönbözőbb pontjain. Ennek a már jó ideje megfigyelhető jelenségnek legújabb és legaggasztóbb megnyilvánulási formája az államok ellenőrzése alól kikerülő háborúk és erőszakot alkalmazó szervezetek elszaporodása. Ilyen, egyáltalán nem clausewitz-i körülmények között legfennebb a terrorizmus ideiglenes visszaszorításáról, elrettentéséről lehet szó, de arról semmi esetre sem, hogy a globális szinterről mindenestül eltűnjék.

4. A „negatív globalizmus” negyedik jellemvonása a modernizáció kudarcaként értelmezhető fundamentalizmus megerősödése. Comte idejében még az volt az általános vélemény, hogy modernnek lenni annyi, mint hasonlóná válni. Ma már tudjuk, hogy a modernitáshoz nagyon sokféle út vezethet. Éppen ezért az egyetemes civilizációs eszméje nemcsak hamis, hanem egyenesen konfliktusteremtő tényező, amelyet éppen ezért ideje feladni.

John Gray budapesti előadását azzal fejezte be, hogy a modernizáció általánossá válása ellenére a különböző civilizációk megmaradnak, bár – mint mondotta – nem biztos, hogy pontosan annyi, amennyit Huntington a *Civilizációk összeütközésében* felsorolt. Ez a jelenlegi globalizmusról folyó végérvényes beszédet jótékonyan korrigáló elmélet, amelyet én – Gray eddigi munkásságát ismerve – a „posztglobalizmus” kifejezéssel illetném, a lényegét illetően a Huntington-féle civilizációs paradigma és a modernizációs elméletek valamiféle szintézisét foghatjuk fel.

Fukuyama is arra tesz kísérletet szeptember 11-e utáni állásfoglalásaiban, hogy a civilizációs paradigmát, amelynek relevanciáját egyre nehezebb kétségbe vonni, és a történelem végét meghirdető tézist, amelynek érvényességében változatlanul hisz, valamiképpen összeegyeztesse. Az utóbbi „bizonyítékát” Fukuyama a demokrácia és a szabad kereskedelem Kelet-Ázsiában, Latin-Amerikában, az ortodox Európában és Dél-Ázsiában elért sikereiben és a lábával szavazó sok millió harmadik világbeli bevándorlóban látja, akik a nyugati társadalmakban kívánnak élni, és elfogadják azok értékeit.

A kulturális különbségek azonban Fukuyama számára is nyilvánvalóak. Így elismeri, hogy kétségtelenül az iszlám világban van a legkevésbé demokrácia (Törökország az egyetlen, és ez arra is rávilágít, mennyire tágra értelmezi az amerikai szerző a demokrácia fogalmát), ott a legkérdelhetetlenebb a nyugati típusú modernitással szembeni ellenkezés, sőt gyűlölet. Sok nem nyugati nép ugyanakkor elfogadja a modernitás gazdasági és technológiai

Antik Sándor: Rajz

eredményeit, amelyekből részesülni akar, de anélkül, hogy a demokratikus politikát és a Nyugat kulturális értékeit is átvenné, mint például Kína vagy Szingapúr. Megint mások – mint például Oroszország – szívesen átvennének nemcsak a gazdasági, hanem a politikai módszereket és eljárásokat is, csak éppen nem tudják, hogyan valósíthatnák ezt meg. Fukuyama szerint a volt kommunista országok „demokrácia-teljesítménye közvetlenül összefügg a kultúrával”, pontosabban „fordítottan arányos a Londonhoz viszonyított kulturális távolsággal: a katolikus Lengyelország és Magyarország jobb eredményeket ért el, mint az ortodox Románia és Oroszország, amelyek viszont jobban szerepeltek, mint a mozlím Üzbegisztán és Kirgizisztán”.

Ezek a különbségek azonban csupán mennyiségiek. Nem érintik alényegét, azt, hogy még mindig a történelem végénél tartunk, mivel csak egyetlen rendszer létezik, amely a jövőben is meghatározza a világpolitikát: a nyugati liberális demokrácia. Ez nem azt jelenti, hogy ebben a világban nem lesznek konfliktusok, hogy eltűnik a kultúra, amely meghatározza és megkülönbözteti egymástól a társadalmakat. De az összeütközés, amelynek tanúi vagyunk, nem egyenrangú kultúrák összeütközéséből származik, mint a 19. századi európai nagyhatalmak esetében történt. Ez az összeütközés olyan társadalmak

utóvédharcából áll, amelyek hagyományos működését valójában veszélyeztetni a modernizáció.”

Két nagyon karakterisztikus elmélet áll tehát egymással szemben. Az egyik szerint fejlettségi szintjüktől, belső kohéziójuktól függetlenül alapvetően egyenrangú civilizációk állnak egymással szemben, amelyek között lehetséges a békés együttműködés, de éppúgy – ha a más civilizációk belügyeibe való beavatkozást nem sikerül elkerülni – az összeütközés, vagyis egy teljesen új típusú háború is. A másik szerint ma a világban egyetlen civilizációs modell, a nyugati liberális demokrácia érvényesül, amellyel szemben nincs semmi esélye a hagyományos társadalmak és kultúrák reziduális elemeiből építkező ellenállásnak. Gray a maga sajátos globalizmus-értelmezésével a két álláspont között helyezkedik el.

*

A magam részéről, mint ahogy azt, egy egészen más kontextusban, már korábban is megtettem, a Gray által megnyitott csapáson próbálom meg továbbhaladni. Ha egyben-másban tévednék, az természetesen kizárólag az én számlámra írandó. Alaptételem a következő: a világon ma valóban egyetlen teljesnek és szervesnek mondható civilizáció van: a nyugati, amely saját természetes pályáján haladva a 21. század elején, belső fejlődés eredményeként, eljutott civilizációs ciklusa utolsó – remélhetőleg elég hosszú ideig tartó –, „birodalmi” szakaszának, a nyugati civilizáció-állam kiépülésének küszöbére. Az összes többi civilizáció, a Nyugat globális kihatású modernizációs lendület által egyensúlyából kilendítve, alapvetően instabil, nem teljes és nem szerves struktúráként kapcsolódik a nyugathoz. E viszony formája lehet a teljes integrálódást célul kitűző együttműködés, a részleges, csak bizonyos területekre kiterjedő kooperáció és végül a nyílt és többé-kevésbé anarchisztikus szembenállás.

A Nyugat vezető hatalma által Afganisztánban aratott katonai, pontosabban haditechnikai győzelemből joggal lehet arra következtetni, hogy a közeljövőben a Nyugathoz való viszony harmadik formáját, a nyílt katonai szembenállást senki sem merészelel majd megkockáztatni. A két másik fennmaradó forma azonban – eleinte csak észrevétlenül, később egyre nyilvánvalóbban – ezzel egyidejűleg nagyon komoly átalakuláson megy át. Az afganisztáni háború megsemmisítette az iszlám nevében terrorisztikus módszerekkel, ám hatékonyan gyakorolt központi hatalmat. Rendkívül kétséges azonban, hogy az így megteremtődött politikai őrben ki tud-e alakulni az új, a Nyugat által kívánt legitím, minden fontosabb törzset és etnikumot képviselő hatalom. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az egész akció a rend és a közbiztonság teljes hiányához, politikai, sőt társadalmi káoszhoz vezet, amit csak az ország felosztásával vagy megszámlálható külföldi békefenntartó erő Afganisztánba telepítésével lehetne megakadályozni. Ráadásul a káosz ragályos lehet, és súlyosan veszélyeztetheti a konzervatív arab, valamint közép- és dél-ázsiai rezsimek stabilitását, amelyek enyhén szólva krónikus legitimitáshiányban szenvednek. A Nyugat így az iszlám világ egyre több pontján lesz kénytelen ténylegesen (pénzzel, katonákkal és a rendfenntartást biztosító egyéb közegekkel) is beavatkozni, ha meg akarja akadályozni a káosz elhatalmasodását.

Hasonló fejlemények várhatóak a pillanatnyilag még rendkívül stabilnak, sőt egyesek szemében a 21. század új, hegemón hatalmának tűnő Kínában, vagyis gyakorlatilag az egész Kelet-Ázsiában is. Mivel az ország nagyobb (kontinentális) részének gazdasági életét meghatározó exportív fejlődés tartalékai kimerültek, a pseudokapitalista tengerparti sáv fejlődését pedig a japán és újabban az amerikai recesszív elkerülhetetlenül vissza, Kína végsőben közeledik az esetében kritikus évi 5 százalékos fejlődési ütemhez, ami gyakorlatilag – akár csak a hetvenes évek végének Szovjetuniója esetében – az egész kínai gazdasági modell közelgő összeomlását vetíti előre. Ehhez járul a kommunista párt kizárólagos uralmán alapuló politikai rendszer strukturális válsága, ami az államhatalom lassú erodálásához vezet, anélkül hogy a hatalmas ázsiai országban legalább nyomokban létezne a valódi kapitalista fejlődést és annak megfelelő pluralista társadalmi-politikai berendezkedést saját erőből biztosítani, illetve fenntartani képes civil társadalom.

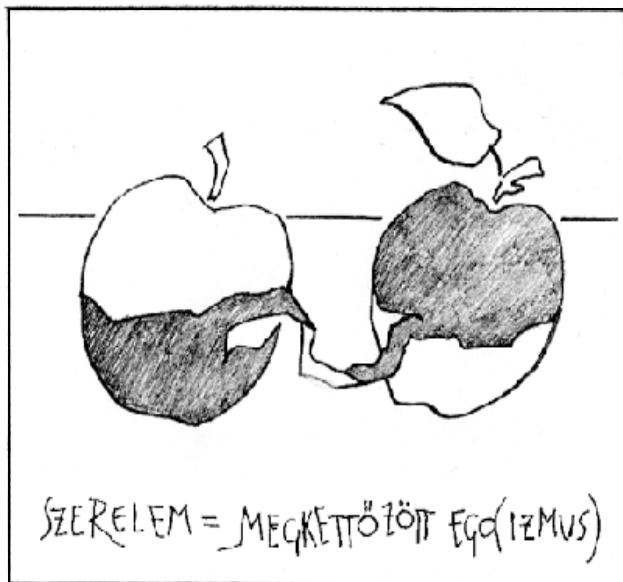
A modernitás csapdája ezzel kiteljesedni látszik. A Nyugat a modernizáció globális válásával valóban meghódította a világot, anélkül hogy egyedülálló innovatív képességét, amellyel a kezdetektől fogva, a Nyugat-római Birodalom teljes, de világtörténeti értelemben hihetetlenül termékenynek bizonyuló dezintegrálódásából megszületve végig rendelkezett, elveszítette volna. De egyre súlyosabb balasztként nehezedik rá a modernizáció „terülj, terülj, asztalkáját” im már nélkülözni képtelen, de a Nyugat „lelkét” jelentő innovatív képességgel, a folyamatos, belső fejlődést biztosító civilizációs motorral nem rendelkező népek sokasága: az ezer szállal hozzá kapcsolódó Latin-Amerika és Kelet-Európa; a kvázi-államok egyre kiismerhetetlenebb dzsungelvé váló Fekete-Afrika; a háborgó és várakozó iszlám világ; a demokratikusnak tűnő India és Japán; vezetetlenül pedig, de egyáltalán nem utolsó sorban a kiismerhetetlen Kína, amely lehet, hogy hamarosan újból belép az egymással vetélkedő államok – épp a kínai történelemben meghatározó jelentőséggel bíró – korszakába.

Az Észak-Amerikából és Nyugat-Európából összetevődő Nyugatnak nyilvánvalóan bővílnie kell, de az is nyilvánvaló, hogy nem bővílhet akármeddig. Valahol meg kell húzni a határokat, különben a Nyugat elveszíti civilizációs identitását, és atomjaira bomlik. Az egészet biztosnak látszik, hogy csak azokat a népeket és azokat a térségeket lehet integrálni, amelyeket a Nyugat mind gazdasági, mind pedig jogi-politikai értelemben az elmúlt évszázadok hosszú időtartamú akkulturációs folyamatai révén már teljesen átalakított, a saját értékeivel és szokásrendszerével összeférővé tett. Közép-Európa tulajdonképpen már elfoglalta helyét a nyugati civilizáció intézményeiben. Az-

óta, hogy szeptember 11-e után Oroszország egyértelműen a Nyugat szövetségesevé vált, teljesen nyitottá és bizonytalanná vált viszont Kelet-Európa sorsa. Úgy látszik, immár nemigen lehet egyik vagy másik országot lecsipegetni róla, azon az alapon, hogy milyen kiváló elővédet alkothatnak *Oroszországgal szemben*, vagy egyéb történelmi érdemekre hivatkozva. Sokkal nagyobb jelentősége lehet ugyanis annak, hogy a Délkelet-Európát is magába foglaló Kelet-Európa egésze ellentudjon állni a különböző kaotikus folyamatoknak, akár azon az áron is, hogy Oroszország újból megerősíti befolyását e hozzá civilizációs identitás tekintetében nagyon is közel álló térség fölött.

Kelet-Európa biztos, hogy létezik. Csak az nem biztos, hogy van-e, pontosabban, hogy *van-e még* saját civilizációs identitása. Ebben az értelemben Tony Judt *Románia: legutolsó a sorban* című írásának, amely a román médiában nem kis visszataszítást keltett, valóban nincs igaza. Románia nem azért lehet az EU-bővítés „próbaköve” (test case), mert integrálni kell, annak ellenére, hogy „nem tartozik az egyszer már integrálódott, de a történelem által feldarabolt Közép-Európához”. Hanem azért, mert az integrációs folyamat során el kell döntnie a nagy geopolitikai dilemmáinak: Románia vagy a Nyugathoz tartozik, és akkor intézményesen is integrálni kell, és nem lehet kétséges, hogy integrálni is fogják. Vagy – Erdélyt kivéve, ahol „a világi és egyházi építész, a nyelvi kisebbségek jelenléte, sőt még a (nagyon viszonylagos) jólét is, mind-mind azt a régiót idézi, amelyhez Erdély

Antik Sándor: Rajz

gyakor tartozott” – Románia ma valóban Európa periferiáján helyezkedik el, valóban „keveset tud hozzáadni Európához” (brings little to Europe), mint Judt meglehetősen keresetlen szavakkal, de tárgyi tévedései ellenére mégiscsak hihetően állítja, és akkor viszont *nem lehet* integrálni. Nem arról van szó immár, hogy Romániának *el kell döntenie*, hová is tartozik, hanem arról, hogy hamarosan *el kell dölnie*, hová is tartozik.

A fentiekből világosan kitetszik, hogy számunkra, itt, Közép- és Kelet-Európa határán nem az az igazán izgalmas kérdés, hogy végül is melyik modernizációs (és egyúttal integrációs) modellt tekintjük a magunk számára irányadónak, a közép-európai vagy a kelet-európai (esetleg a délkelet-európai), hanem az, hogy melyik modell szerint alakul majd ténylegesen az életünk. Azon túl tehát, hogy mi végül is hogyan döntünk, a dolgoknak van egy transzcendens dimenziója. Van valami, ami eleve elrendeltetett.

Lehet, hogy jól döntünk, és a dolgok valóban a mi döntésünknek megfelelően alakulnak, de nyilván nem amiatt. A történelemben kifejezésre jutó transzcendencia, amit egyesek túldetermináltságnak (surdetermination) neveznek, ritkán fedi fel magát nekünk. Reménykedjünk, hogy most ilyen korszak következik.

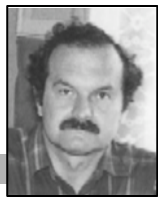
Jegyzet

* Vö: Molnár Gusztáv: *Ész istennő leomló temploma... Magyar Hírlap*, 1992. dec. 8.

Irodalom

John Gray, *Post-liberalism*, Routledge, New York and London, 1993.
John Gray, *Liberalizmus*, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
Patterns of Modernity. Vol. I: *The West*; Vol. II: *Beyond the West*, Ed. by S. N. Eisenstadt, Frances Pinter (Publishers), London, 1987.
George Soros, *Draft Report on Globalization*, PublicAffairs, New York, 2001.
Francis Fukuyama, *Culture and the Future of the English-Speaking Peoples*, *American Outlook*, 2001. március-április.
Francis Fukuyama, *Nous sommes toujours à la fin de l'histoire*, *Le Monde*, 2001. okt. 18.
Murray Scot Tanner, *Cracks in the Wall: China's Eroding Coercive State*, *Current History*, 2001. szeptember.
Tony Judt, *Romania: Bottom of the Heap*, *The New York Review of Books*, 2001. november 1.
Tony Judt, *Europa centrală și tradiția uitării* (un dialog cu membrii grupului *A Treia Europă*) (Közép-Európa és a felejtés hagyománya. Beszélgetés a *Harmadik Európa* csoport tagjaival), in *Europa iluziilor*, Polirom, 2000.

MOLNÁR GUSZTÁV 1948-ban született Szalárdon, Bihar megyében. Filozófus, a budapesti Teleki László Intézet munkatársa. *Problema transilvană* (Az erdélyi kérdés – tanulmányok, Gabriel Andreescuval), Iași, 1999. *Köztes-Európa eltűnése, avagy a mintakövetés közép- és kelet-európai konzekvenciái. Vázlat*. In: *Globalizáció és nemzetépítés*, Budapest, 1999.

Ion SIMUȚ

Hét kérdés, amely új elveket szülhet a román-magyar kapcsolatokban

1. *Kapcsolat vagy konfliktus?* A román-magyar kapcsolat érzékenységi és érzékenységi a göröcs történelem behegedt sebei magyarázzák. Ezért a kölcsönösen feltett kérdéseknek számot kell vetniük az ezzel járó sértődékenységgel, mely váratlanul bonyolítja mindig a dolgokat. Ugyanakkor a román-magyar kapcsolat nagyon gazdag, és nem csak néhány, teljes mértékben ellenőrizhető fogalmat magában foglaló egyszerű viszony. Egy ilyen kapcsolat egyszerre jelenti a válságok és nehézségek meglétét. Összetettsége nemcsak az évszázados együttélés történetéből, hanem a jelen kínálataiból is adódik. Előnyt jelenthet egyrészt az, hogy a románok és a magyarok, történelmük különböző szakaszaiban, egyaránt közös kisebbségi tapasztalatokat szereztek. Másrészt az, hogy többsíki, mindennapi, kulturális és politikai kapcsolattal rendelkeznek, és ezekben versengenek egymással. A párbeszéd, melyet valóban nyíltan elfogad mindkét fél, legtöbbször átsiklik a kapcsolatok megbeszéléséről a konfliktusok értelmezésére (ami természetesen előre látható és érthető). Amikor a kiindulópont, természetes elvárásaként, a román-magyar kapcsolat, gyakran megtörténik, hogy a párbeszéd – a politika és az aktualitás nyomására – túlnyomórészt az interetnikus konfliktusról, a feszültségi állapotról szól. Egy normális állapot a román-magyar kapcsolatok kérdéséhez vezetne, amelyet hosszú távra kell megtervezni, és nem az interetnikai konfliktusra irányulna, bár azt ennek ellenére sem hanyagolhatjuk el (képmutatás lenne). Elképzelhető lenne az elvonatkoztatás egy újra megújított kapcsolat kiépítése érdekében? Meghárthatást jelentene ez vajon?

2. *Megismerés vagy csak közeledés?* Elengedhetetlennek tartom a hangsúly áthelyezését az érzelmes és bizonytalan közeledés fogalomról a kölcsönös megismerés fogalomra. Ez tulajdonképpen a tisztán érzelmi alapú stratégia felcserélését jelentené intellektuális stratégiára. A szentimentalizmus ebben a helyzetben jóval kevésbé hatásos, mint a józan ész. Nyilvánvaló, hogy a kulturális konvergenciákra és a közös tapasztalatokra szorító megismerés elégtelen. Ebben a tekintetben egyetértek Ștefan Borbélyal, amikor azt állítja, hogy józanul el kell ismernünk *különbözőségeinket* (I. *Familia*, 1993/5–6). Azaz tisztelnünk kell minden identitás sajátosságait. Ștefan Borbély merészen kijelenti, hogy inkább az „elválasztó értelmet” kellene megkeresnünk az egyetértés helyett. Csak az effajta megismerés vezethet el a szövetséges társadalmi lét közös tervezete kidolgozásának lehetőségéhez. Mert minden felesleges, ha csak az elkülönülés előfeltételeit és érveit sajátítjuk el az együttműködés motivációi helyett. Másrészt, az identitások kölcsönös és alapos ismerete nélkül minden harc az interetnikus közeledésért égbekiáltó demagógia.

3. *Állampolgárság vagy etnicizmus?* A keleti típusú társadalmakban elméletileg elég könnyű, gyakorlatilag viszont elég nehéz a választás az állampolgári és az etnikai elv között. Ken Jowitt amerikai politológus nagyon világosan megkülönbözteti a nemzeti, illetve az állampolgár-központú társadalmakat (a 22 folyóiratban megjelent interjú, 1992/27). Az állampolgár-központú társadalom a hangsúlyt az egyéni identitásra helyezi, tiszteltben tartja a kritika jogát, toleráns a szó igazi értelmében az amerikai politológus szerint („befogadó”), míg az etnikumközpontú társadalom a csoport-identitásra helyezi a hangsúlyt, a szolidaritást tiszteli és támogatja, lényegénél fogva elzárkózó. Ken Jowitt a lehető legvilágosabban fogalmaz: „Romániának pontosan ugyanazt kell eldöntenie, mint amit Magyarországnak kell eldöntenie, mint amit az Egyesült Államoknak kell eldöntenie: mindenekelőtt polgárok, egyének, állampolgárok vagyunk-e, képesek-e a befogadásra, a más emberekkel, más etnikai entitásokkal való kapcsolatteremtésre, vagy elsősorban etnikai identitással rendelkező, elzárkózó és következképp egymással feloldhatatlan ellentétben álló lények vagyunk.” Természetesen az etnikum konkrétabb, mint az állampolgárság – mint azt Ken Jowitt is elismeri –, de a célnak egy állampolgár-központú társadalomnak kellene lennie, mivel az etnicitás felfokozása a legbiztosabb konfliktus- és feszültségforrás. Az elavult mentalitás forog itt kockán, melyen mindkét fél nagyon nehezen változtat.

4. *Erdélyi egység vagy vádak vetékedése?* Az állampolgári minőségnek, amely meghatározza a civilizált politikai magatartásra, a nemzeti identitás fölött kellene állnia. A nacionalizmusnál és az állampolgárságnál felsőbbrendű az ezektől a meghatározottságtól mentes alapvető emberi minőség, vagy, jobban mondva, az ezeket a meghatározottságokat magában foglaló és őket meghaladó emberi minőség. Az embert, társadalmi és politikai lényként egyaránt, mindenekelőtt egy erkölcsi elvnek kell vezérelnie, függetlenül attól, hogy ez etnikai meggyőződés vagy vallásos érzés következménye. Hiszem, hogy a román-magyar kapcsolatnak nemcsak politikai reformra van szüksége (az ál-

lampolgárságra helyezve a hangsúlyt), hanem erkölcsi reformra is (a keresztény eredetű tolerancia értelmében). Mindkét fél erkölcsi kötelessége odafigyelni saját nacionalista szélsőségeire (nemcsak a világ szájáért), és eltérnie azokat. Egy nép erkölcsi egészségéhez hozzátartozik a honfitársak múltbeli vagy jelenlegi vétségeinek felismerése és elítélése, sokkal inkább, mint a másokéi. A bűnök beismerése az igazi erkölcsösség része. És a bűnök nem mindig az egyik oldalon vannak. Semmi jóra nem vezet a hiúságok versengése. Az egyik fél túlzott megváltolása (függetlenül attól, hogy kisebbségről vagy többségről van szó) szintén a kapcsolat konfliktussá válásához vezet. El kell ismernünk, hogy a román-magyar kapcsolatban nemcsak politikai zavar, hanem valami olyan homályos erkölcsi konfliktus is fennáll. A másikkal szembeni erkölcsi meg nem alkuvást az önmagunkkal szembenivel kellene megkettőzni – íme, egy (illuzórikus?) megoldás.

5. *A politikai kapcsolat kulturálissá vagy a kulturális kapcsolat politikussá való tétele?* Az erdélyi románok és magyarok mindennapi, kulturális, illetve politikai kapcsolatban állnak egymással. Legnagyobb súlya jelenleg a politikai kapcsolatnak van, ami befolyással van a többi normalitására. A mindennapi és kulturális kapcsolat politikával való áthatása nyilvánvaló és kétségtelenül feszültségforrás. A lehetséges megoldás is nyilvánvaló: a hétköznapi és politikai kapcsolatok kultúrával való áthatása. A kulturális kapcsolatnak kétségtelenül közvetítő ereje van. Ștefan Borbély szerint elképzelhetetlen egy politikailag tehermentesített kulturális együttműködés. Továbbmenve kijelentem, hogy, sajnos, a román-magyar kulturális kapcsolatot politikailag ellenzik és feszültté teszik. Kulturális kommunikációk gengébb volt 1990–1992 között, mint az 1980-as években. A mindkét fél számára kínos, bizalmatlanság okozta mellőzés enyhülése 1993-ban kezdődött. Sok időnek kell még valószínűleg eltelnie addig, amíg a „tisza ég” néven ismert dicsőre méltó katonai kezdeményezést a „tisza szívek” érzelmi kezdeményezés követi. De csupán nagyobb kulturális nyitást követően lehet eljutni egy ilyen (idillikus!) szakaszhoz. Sem pozitív, sem negatív válaszom nincs egyelőre a következő kérdésekre: lehetséges-e a kulturális és a politikai ártatlan párhuzama a román-magyar kapcsolatban? Elképzelhető-e ez a viszony apolitikusként? Az apolitikus kulturális viszony veszélyes illuzió-e, vagy hasznos fikció? Mégis úgy tűnik, túl gyakran helyettesítjük – mindkét fél részéről – a kulturális érdekeket a politikaiakkal, meghúsva azt a keveset is, amit tehetnénk.

6. *Erdély – előnyt jelent-e a viszonyban, vagy hátrányt?* Természetesen a téma sokkal bővebb tárgyalást érdemelne, mint amennyit ez a bekezdés megenged. De szívesen válaszolom meg ezt a dilemmát, habozás nélkül kijelentve, hogy Erdély előnyt jelent a románok és magyarok normális együttélési kapcsolatainak kialakításában; ugyanakkor előnyt jelent a Románia és Magyarország közötti együttműködési kapcsolatok megerősödésében is. A közös cél a szerencsés integráció Európába, ahol felhőtlenül és a határok érzékenysége nélkül találkozhatnának. Az Európai Unióban egyesült Románia és Magyarország – íme a távlati cél, amelynek megvalósításáért érdemes mozgosítani a két fél szellemi és érzelmi energiáit. Kétségtelen, hogy Erdélynek megvan a maga identitása vagy történelmi és földrajzi jellege, de ezen nem kell vitatkozni, ezt meg kell határozni (naivitás lenne?). Erdély közigazgatási identitásáról is szoktak beszélni, de ez nagyon heves viták kiváltója. Teljesen más szempontból azonban szeretnék még leszögezni egy dolgot: téves célnak tűnik egy olyan Erdély-történet megírása, amely mindkét fél által, viták és szemrehányások nélkül elfogadható. Ez lehetetlen. Nem hiszem, hogy túlságosan drammatizálnunk kell a helyzetet: meg kell értenünk, hogy Erdély két egymással szemben álló, különböző értelmet hordozó történelem közös területe. A veszélyes félreértések elkerülése végett nagyon fontos megfogalmaznunk a különbséget: Erdély történelme lehet vita tárgya (és szerintem mindig is a lesz), de soha nem lehet az Erdély mint terület. Vajon az Erdély történelméről folyó viták magától értetődően annak mostani állami hovatartozásáról is szólnak? Nem szabad elsi-etnünk a választ, és nem jó összekevernünk a témákat. Lehetséges-e?

7. *Megélni a múlt vagy felhagyva feltámasztani a tegnapot?* A román-magyar kapcsolatot legalább két dolog zavarja: a jelenlegi politikai különbségek (a kisebbségi jogok tekintetében) és a történelmi viták (Erdély történelme tekintetében). Ez utóbbi a két entitás mülthöz való, már-már beteges ragaszkodásának tudható be. A román-magyar kapcsolat gyógy módját a múlt alól való felszabadulásban vagy legalábbis annak viszonylagossá tételében látom. Követhető-e ez az út? A válasz a közös történelmi ösztönben található. Mindkét félnek be kellene ismernie, hogy ugyanabban a betegségben szenved: a múlt kóros elburjánzása. A románok és a magyarok soha nem fognak a másik fél számára is elfogadható módon emlékezni, beszélni és írni a múltról. A történelmi viták két olyan nemzeti lét örökös kísérői, amelyek patetikusan állítják egymással szembe kollektív memóriájuk és nemzeti hiúságuk változatait. A visszapiantás e két változata mindig az összebékítetlenség ellenmondó lesz. És mégis, nem építhetnénk-e fel együtt egy mindkettőjük számára elfogadható jövőt? Ez nem egyszerű szóbeli kérdés. Továbbá: mi a jelentősége az előbb említett történelmi emlékezet kóros elburjánzásának a mostani kapcsolatokban? Van-e gyógy mód a múlt sebeire?

Az ezekre a kérdésekre adott válaszoktól függ a két fél életbevágóan fontos dinamikus kommunikációjának megvalósítása. A kulturális párbeszéd, amelyet függetleníteni kellene a politikától. Lehetséges ez, vagy sem?

Fordította: DEMETER Éva

ION SIMUȚ 1953-ban született a Bihar megyei Izsópallagán. A *Familia* folyóirat szerkesztője, egyetemi tanár a Nagyváradi Bölcsészkaron. *Rebreanu dincolo de realism* (Rebreanu a realizmuson túl), *A Familia folyóirat könyvtára*, 1997; *Arena actualității* (Az aktualitás arénája), Polirom Kiadó, 2000.